

rült az alkotás.) 1971-ben a Vígyszínház vándorgyűrűt alapított az örökségét folytató fiatal színeszek számára. Nevét viseli a Vígyszínházhoz közeli utca.

Tolna megyei szülőfaluja, Kéty még életében 1926-ban, első örökös díszpolgárává választotta. (Ekkor nevezték el róla azt az utcát is, melyben szülőháza állt.) Az indoklásban többek között a következőket írják róla: „a székesfőváros ragyogó nyilvánossága előtt éli életét egy férfiú, aki tüneményes tehetségével, saját erejének szédítő varázsával garmadával szedi az elismerés babérrját és országos, sőt világhírű sikereket aratott a színművészet terén, örökbecsű alkotásai neki a halhatatlanságot biztosítják.”¹⁷ A XX. század hetvenes éveiben, több éven keresztül, a róla elnevezett színjátszónapok adtak lehetőséget Tolna megye amatőr együtteseinek.¹⁸ 1991-ben felvette a nevét a település általános iskolája. Itt egy emléksarkot is kialakítottak. Emlékét őrzi két emléktábla is. Az egyiket 1981-ben helyezték el a szülőháza helyén épült családi ház falára. A másikat (melyet a nevét viselő iskola falán helyeztek el), 2003-ban avatták fel a község polgárai. (Ugyancsak emléktábla emlékeztet rá Gyönkön, első működése színhelyén.) Hamarosan szobrot is kap a kiváló színművész. A község vezetése egy talapzatra akarja felállítani a színművész három éve elkészült agyag mellszobrát a polgármesteri hivatal mellett kialakítandó emlékparkban.¹⁹

Aradi Gábor

Tormay Béla élete és munkássága

(1839–1906)

Az állatorvosi hivatás hazai kialakulásának a fénykorában, a XX. század második felében tudományágunk kiváló képviselői becses örökséget hagytak ránk, a mai utódokra, és ez az örökség kötelez bennünket. Ezen kötelezettség érdekében azonban ismernünk kell azoknak a férfiaknak a munkásságát, akikre hálával tekinthetünk, mert tudományágunkat előre vitték és tevékenységükkel példát mutattak.

Ezek közé a kiváló személyiségek közé tartozott a száz évvel ezelőtt elhunyt Tormay Béla professzor, a XIX. századbéli állatorvos-tudomány és állattenyésztés nemzetközileg is elismert kiváló tudós művelője. Állatorvos, okleveles mezőgazda, miniszteri osztálytanácsos, államtitkár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az agrár felsőfokú képzés fejlesztője, reformátor, kiváló oktatásszervező és jeles vezető egyéniség.

Tormay Béla Szekszárdon született 1839. október 10-én. Édesapja Tormay (Krenmüller) Károly, 1832-től 1842-ig a Ferenc kórház igazgatója, majd Tolna vármegye főorvosa, „megyebéli rendes orvos úr” egészen 1848-ig. Tormay Károly felvilágosult, kitűnően képzett szakember volt. Vármegyei hivatalát 1848 májusáig töltötte be, amikor is egészségügyi tanácsnökká történt kinevezése Pestre szólította. Az 1848. május 27-i közgyűlésen a jegyzőkönyv adatai

¹⁷ TMÖL Kéty község képviselő-testületi jegyzőkönyve. 1926. november 10-i díszközgyűlés. Cenner tanulmányában tévesen 1927-re helyezi a díszpolgári cím adományozását.

¹⁸ Kaczián János 1981. évi avató beszéde. Kézirat.

¹⁹ Gödrei Zoltán, Kéty község polgármesterének közlése. 2006. március 6.

szerint „hivataláról érzékeny és a megye iránti hűségét kifejező szavakkal” lemondott. Pesten rövid átmenet után Kossuth Honvédelmi Minisztériumában az Egészségügyi Osztály vezetője lett.

A Tormay-család ekkor Szekszárdról Pestre költözött. Így került a kilencéves Béla a fővárosba, miután elemi iskoláit már Szekszárdon elkezdte. Egy kedves történet szerint a gyermek Béla Pesten, az új környezetben nem érezte jól magát és vágyott vissza szülőföldjére. Mikor tréfásan mondták neki, ha nagyon akar, hát visszamehet Szekszárdra, szó nélkül gyalog útnak indult. Többnapos gyaloglás után beállított Tolnán lakó nagybátyjához, ahol aggódó szülei már várták. Pestre visszatérve a gyermek tanúja volt a szabadságharc megrendítő eseményeinek, melyek emléke mélyen bevésődött fogékony lelkébe.

Tormay Béla a legjobb nevelést kapta. Édesapja összeköttetései révén minden iskola nyitva állt előtte. Tanulmányait Szekszárdon kezdte, majd Szőnyi Pál tanintézetében folytatta, mely a szabadságharc után egyike volt a legjobb és legmagyarabb iskoláknak. Tormay nem a fényes karriert kínáló jogi vagy orvosi pálya felé vonzódott, hanem mezőgazdasáznak készült. Ebben meghatározó szerepe volt a szülőföldnek, Szekszárdnak, mezőgazdasági kultúránk már akkor híres központjának, a gyermekévek benyomásainak és az atyai jóbarátnak, Garai Jánosnak, a neves szekszárdi költőnek, akinek versei még késő öregkorában is hatással voltak rá:

*Im, de a föld oly gazdag magában,
Mért virágzék csak felére fel?
Mert a föld lenyűgöző bérigában,
Mert a nép rajt bérigát visel.*

A városból az Alföld délibábos rónáira vágyott, gazda akart lenni, a maga földjén szeretett volna szántani és vetni. Természetes hajlamát követve gróf Széchenyi István cenki uradalmában lett gazdasági gyakornok. Nem sokáig maradt ott, mert az alföldi gazdálkodás jobban vonzotta. Ezért gróf Károlyi István derekegyházi uradalmában elvállalta az ellenőri tiszteletet. Itt szerezte első tapasztalatait a juhtenyésztésben, mely tenyésztési ágának később egyik legalaposabb ismerője lett. Derekegyházán sokat érintkezett a néppel és itt sajátította el azt a nyelvet, melynek ismerete nagyban elősegítette, hogy a nép számára írt gazdasági munkái széles körben elterjedtek és közkedveltekké váltak.

1858-ban, miután engedélyt kapott az állatorvosi tanfolyamnak két év alatt való elvégzésére, Pestre jött. Az egyetemen természettudományi és állatorvosi előadásokat hallgatott. Az állatorvosi oklevél elnyerése után Bajorországba ment, és a Weißenhofen-i Felsőbb Gazdasági Tanintézetbe irakozott be, hogy gyakorlati mezőgazdasági ismereteit elméleti irányban is kiegészítse. Itteni tartózkodása alatt kezdett el rajzolni. Munkáit később maga illusztrálta.

Külföldi tanulmányútjáról hazatérve, Hajdú megyei birtokán, Nádadvaron telepedett le, ahol régi vágyának megfelelően gazdálkodott. Egy esztendő elteltével azonban le kellett mondania erről a tervéről, mert az akkor még vízjárta vidék ártalmas volt az egészségére. Visszatért tehát Pestre, a szülői házba, abban a reményben, hogy felgyógyulása után folytathatja a gazdálkodást. Erre azonban már sohasem került sor. 1861-ben kinevezték a Pesti M. Kir. Állatgyógyintézetbe az Anatómiai és Élettani Osztályhoz tanársegédnek, ahol két évet töltött.

Az 1848-ban kitört szabadságharc idején megszűnt keszthelyi Georgikon nemzeti hagyományait a magyar gazdák új életre óhajtották keltetni, amikor a XIX. század hatvanas éveinek az elején sürgették, hogy a kormány magyar nyelven oktató gazdasági tanintézetet állítson fel Keszthelyen. 1864-ben végre teljesedett a gazdáközönség óhaja, és megkezdődtek a Gazdasági Tanintézet szervezési munkái. Ennek szellemében már 1863. november 3-án Tormay Bélát az Intézet segédtanárává nevezték ki, és megbízták az állatanatómia és élettan, valamint az állattenyésztés előadásával.

1868. január 23-ával Szlávy József földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter váratlanul áthelyezte Tormay Bélát Debrecenbe, és megbízta a pár hónappal előbb megnyitott Gazdasági Felsőbb Tanintézet igazgatásával. Itt az igazgatói teendők ellátása mellett Tormay tanította az állattenyésztést, az anatómiát és az élettant. Előadásaiban arra törekedett, hogy gyakorlatias irányban, lehetőleg szemléltető módon tanítson. Előadásait alkalmas készítmények és rajzok bemutatásával tette érthetővé. Rendbehozta a Gazdasági Tanintézet birtokát, megfelelő módon művelte és befásította, hogy a futóhomokos terület könnyebben megművelhető legyen. Debrecenben már szakirodalmi téren is szorgalmasan dolgozott és egymás

után jelentek meg az állattenyésztés körébe vágó kisebb-nagyobb munkái. Itt alapított családot is, feleségül vette munkácsi Barkassy Herminát.

Debrecenben csaknem öt évet töltött. Innen 1873. október 11-én a Pesti M. kir. Állatgyógyintézetbe helyezték át. A király Tormay Bélát az újonnan szervezett állattenyésztési tanszékre nevezte ki nyilvános rendes tanárnak. Mint a legfiatalabb oktatót, 1873. november 18-án a tanártestület jegyzőjévé választották.

Két év múlva átszervezték felsőfokú állatorvosképző intézményünket. Neve M. kir. Állatorvosi Tanintézet lett, ekkor jelent meg először nevében az „állatorvos” szó. Tormay Bélát az intézmény igazgatójának nevezték ki. Új megbízásában Tormay már döntően befolyásolta az állatorvosi szakoktatás ügyeit, és ezen a téren az addig meglehetősen elhanyagolt intézmény fejlesztésére törekedett. Ennek során tevékenységéhez fűződik állatorvosképző intézményünknek a jelenlegi telephelyére, a Rottenbiller utcai telken, Steindl Imre, a Parlament zseniális építője által emelt, díszes épületekbe költöztetése. Az olasz reneszánsz stílusban, Zsolnay majolikával, Claude Bernard, Helmholtz, Dalton és Lavoisier portréjával díszített, pavilon rendszerben telepített intézmény megnyitásakor hét épületből állt, melyek a gazdagon fásított angolkertben impozáns látványt nyújtottak. A kormány bőkezűsége nyújtotta a megfelelő felszerelést is. Ezután a tanítás és tudományos munka új irányt és lendületet nyert. A rövid egymásutánban meghívott új tanerők új szellemet hoztak az új falak közé. Kidomborodott az intézmény tudományos jellege és kellőképpen előkészült a talaj az akadémiai, majd főiskolai rang elérésére.

Még be sem fejezte Tormay az Állatorvosi Tanintézet és a vele kapcsolatos intézmények szervezését, máris új feladatok elé állította a kormány bizalma. 1880-ban igazgatói és tanári teendőinek megtartása mellett megbízták a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmügyi Minisztérium Állattenyésztési Osztályának a szervezésével. Kisebb megszakításokkal már ettől fogva vezette a minisztériumban a mezőgazdasági szakoktatás ügyeit. 1880 októberében gróf Széchenyi Pál Tormayt mezőgazdasági szaktanácsossá, 1886-ban pedig az összes gazdasági szakiskola és akadémia igazgatójává nevezték ki miniszteri tanácsosi jogkörrel.

1888-ig volt igazgatója az Állatorvosi Tanintézetnek. 1896-ban Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megbízásából megszervezte az állattenyésztési és tejgazdasági felügyelőségeket. 1901-től államtitkári teendőkkel is megbízták, és ennek folytán olyan kiterjedt és felelősségteljes munkakört kellett ellátnia, amelynek csak Tormay rendkívüli munkabírása tudott sikeresen megfelelni. 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választotta. 1904. február 24-én nyugalmába vonult. 1906. december 29-én hunyt el.

Ezekután szóljunk részletesebben Tormay Béla munkásságáról. Azzal kell kezdeni, hogy amikor a kormány elhatározásának folytán az ország állattenyésztésének a fellendítésére és jövedelmezővé tételére nyugati állatfajtákat kezdtek importálni, tizenkét éven keresztül Tormay maga irányította a szarvasmarhaimportokat és e célból ismételten hosszabb időt töltött külföldön. Kezdetben főleg holland és kuhlandi fajtákat hoztak be, később azonban a hazai viszonyoknak jobban megfelelő és az éghajlatunkhoz könnyebben alkalmazkodó berni, szimmentáli és pinzgauai szarvasmarhákat igyekeztek meghonosítani.

Szakirodalmi munkásságát 1861-ben mint az akkori Állatgyógyintézet tanársegéde kezdte meg „Zsirhizlalási kísérletek” című dolgozatával és közel fél évszázadon át folytatta lankadatlan kitartással. Munkáinak egy részével a tudományos irodalmat gyarapította, másik részével pedig a mezőgazdasági gyakorlati ismereteknek a gazdák körében való elterjesztésére törekedett. Különösen nagy feltűnést keltett az 1871-ben megjelent *Általános állattenyésztés* című könyve, majd 84 sajtó rajzával illusztrált „Gazdasági lótenyésztés” című pályamunkája, mellyel a Földművelésügyi Minisztérium által kitűzött pályadíjat megnyerte. Jelentős munkája volt a *Szarvasmarha és tenyésztése* című könyve, melynek első kiadása 1877-ben jelent meg.

Az *állatorvosi feladatok a köztenyésztés terén* című művében Tormay felvázolta az állattenyésztés akkori helyzetét, bemutatva, hogy a laikus gazdák helytelen, egyoldalú tevékenysége az ország állattenyésztését lejtőre juttatta. Ezután részletesen foglalkozott a helyzet javításában jelentős segítséget nyújtható állatorvosok feladataival, kihangsúlyozva teendőiket a köztenyésztés és az állattenyésztési felügyelőségek munkájának a segítségére terén. Tormay könyveinek és önálló füzetekben megjelenő kiadványainak a száma az ötvenet is meghaladja, a folyóiratokban és a szaklapokban közzétett írásai pedig több százra rúgnak. Legtöbb idevágó munkája a földműveléssel foglalkozó népeknek szólt, és annakidején senki sem tudott mezőgazdasági kérdésekről a nép nyelvén úgy beszélni és írni, mint ő. Természetes, hogy megér-

tették és meg is szerették írásait. *Nádudvari uram vasárnapi beszélgetései* című írásai közül egyesek négy kiadást is megérttek, és sokáig kedvenc olvasmányai voltak a falusi gazdáknak.

Néhány szót Tormay Béla oktató tevékenységéről. Vezetése alatt hazai állatorvosképző intézményünk valósággal kivirágzott. Előbb csak az oktatás színvonala emelkedett, majd hamarosan és fokozatosan új tudományos erőknek az oktatásba való bevonásával megindult a szakosodás az addig egységesen, egyetemesen kezelt „állatgyógyászat” speciális szakágazatokra osztódása. Ennek következménye volt, hogy a király a Tanintézetet 1890-ben akadémiai, 1899-ben főiskolai rangra emelte. Mindebben Tormaynak elévülhetetlen érdemei voltak. Ki kell emelni a tény, hogy minisztériumi megbízatása után sem vált meg az oktatástól, és 1888-ig igazgatója maradt állatorvosképző intézményünknek és óráit is megtartotta.

Tormay Béla életútjának másik kiemelkedő területe a magyar állatorvosok egyesületi életének a megteremtése volt. Ehhez ismerni kell, hogy az állatorvosi oktatás színvonalának mind magasabb fokra emelése, a hivatalos állatorvosi szolgálat és az állategészségügyi igazgatás kialakulása mind sürgetőbbé tette az állatorvosok egyesületi életének szervezett keretek között történő megindulását. Ez kellett ahhoz, hogy összefogja az országban dolgozó valamennyi állatorvost hovatartozásra való tekintet nélkül. Hozzájárult hivatástudatuk kialakításához, etikai irányvonalat adott és érdekképviseletet valósított meg. Ezt célozta az 1880-ban alapított Magyar Országos Állatorvos Egyesület, melynek kezdeményezője és alapszabályzatának kidolgozója Tormay Béla volt. Első elnöknek őt választották meg, ezt a tisztségét 25 éven keresztül, egészen 1905-ig közmegelégedésre betöltötte. Markáns egyénisége, tekintélyes személyisége nagy hatással volt az egyesületi élet első negyedszázadára. Tudta, átérezte, hogy nem elég valamit megalapítani, valamely cél érdekében megindítani. Tudni kell ítélni, értékelni, kiszámítani, hogy az alapítás életképes-e, sikerülhet-e életben tartani, fejleszteni, van-e jövője.

A Tormay Béla által az egyesületi életben felismert új eszmények, megjelölt új irányok a magyar állatorvoslás gyorsan fokozódó fellendülését eredményezték, és nagy részük volt abban, hogy rövid néhány évtized alatt a magyar állategészségügy az európai élvonalba került. Az egyesületi élet izmosodása folytán a magyar állatorvosi kar itthon és nemzetközileg is jelentős tényezővé vált. Hallatta szavát az egyesület az állategészségügyi szempontból oly fontos kormányzati kérdésekben, mint az állatorvosi szolgálat törvényi rendezése (1888. évi VII. törvénycikk), az állategészségügyi szolgálat államosítása (1900. évi XVII. törvénycikk), valamint az állatorvosi tisztviselő vizsga, a tejtermékek ellenőrzése, a húsvizsgálat megszervezése, az állatbiztosítás és még számos egyéb téma.

Hatalmasat alkotott Tormay Béla az állattenyésztés területén is. Minisztériumi kinevezésétől kezdve negyedszázadig terjed az a folytonos következetes és a nehézségektől vissza nem riadó munkásság, melyet az állattenyésztés szervezése és fokozatos javítása érdekében kifejtett. Neki köszönhető, hogy az állattenyésztés oktatása mind gyakorlatiasabbá és részletesebbé vált úgy a gazdasági tanintézetekben, mint az állatorvosi oktatásban.

Az Állattenyésztési Főosztályon kívül főnöke volt a gazdasági, a szakoktatási és kísérletügyi, egy ideig pedig a kertészeti és gyümölcsstermelési, valamint a közgazdasági és mezőgazdasági főosztályoknak is.

Tevékeny volt Tormay a közegészségügy terén is. 1878 óta mint az Országos Közegészségügyi Tanács rendes tagja, hallatta hangját, a két tudományágat egyaránt érintő kérdésekben. Felismerte, hogy csak a nemzetközi egészségügyi előírásoknak megfelelő élőállat és állati termék lehet alkalmas exportcélokra. Intenzíven foglalkozott az állatról emberre terjedő fertőző betegségek elleni védekezéssel, a hús- és tejvizsgálat egészségügyi követelményeivel, az állati hullák megsemmisítésével. Mindezek során szorosan együttműködött az egészségügyi hatóságokkal.

Tormay Béla kiváló szervezési és tudományos tevékenységét bel- és külföldi egyesületek egyaránt elismerték. Dísztagjává választotta több hazai és külföldi tudományos szervezet és egyesület. Kimagasló érdemeit nemzetközi viszonylatban uralkodók is értékelték: magyar nemességet kapott, tulajdonosa volt a Lipót-rend lovagkeresztjének, a Vaskoronarendnek, a szász Albrecht- és a badeni Zähringeni Oroszlánrendnek, a francia Mérite Agricole-nak, a perzsa nap- és oroszlánrendnek. Tagja volt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület országos választmányának, elnöke az Állattenyésztési Osztálynak.

Ezen hatalmas életmű láttán joggal vetődhet fel a kérdés, miként tartotta fenn az utókor Tormay Béla személyének és életművének az emlékét. Sajnálattal kell megállapítani, hogy a XX. század első felében szinte teljesen elfelejtették. Tolna megyének és szülővárosának komoly érdemei vannak abban, hogy a század második felére emléke újra él, és munkássága mind hazai, mind pedig nemzetközi szinten ismertté vált. Ennek néhány megnyilvánulását lássuk a következők szerint:

– az Állatorvostudományi Egyetem parkjában, halálának 60. évfordulója alkalmával 1969. december 29-én felavatták Tormay Béla szobrát;

– 1977-ben a Tolna megyei Állategészségügyi Állomás kezdeményezésére Szekszárd Város Tanácsa az intézményhez vezető utcát Tormay Béláról nevezte el. Ez alkalommal az utca lakói Tormay Béla életútját ismertető összeállítást vehettek át;

– 1980. június 11-én a Magyar Országos Állatorvos Egyesület megalapításának 100 éves évfordulóján emlékülés keretében Tormay Béla szülőházára arcmását is ábrázoló bronz emléktáblát helyeztek el;

– 1986-ban, az Állatorvos-történelmi Világszövetség 22 nemzet részvételével Magyarországon tartott kongresszusán, Tolna megye részéről angol nyelvű előadás hangzott el Tormay Béláról;

– ugyanez megismétlődött 1989-ben a hollandiai Ammersfortban;

– 1987-ben, a Tolna megyei Állategészségügyi Állomás javaslatára, a magyar állatorvosi oktatás megindulásának 200 éves jubileuma alkalmával, a Városi Tanács rendbehozatta Tormay Béla szülőházát;

– 1989. május 11-én, a Városi Tanács dísztermében, ünnepi ülésen emlékeztek meg Tormay Béla születésének 150 éves évfordulójáról;

– 1989-ben a Tolnai emberek című kiadvány emlékirást közölt Tormay Béláról. Hasonlóak ismételten megjelentek hazai és külföldi szaklapokban;

– 1996. december 11-én emlékülés keretében leleplezésre került a Tolna Megyei Állategészségügyi és Élelmiszerellenőrző Állomás főépületében Tormay Bélát ábrázoló féldombormű, és megnyílt a Tormay emlékkiállítás;

– az Állategészségügyi Állomás Tormay Béla emlékérmét alapított, amit minden évben emlékülés keretében nyújtanak át arra érdemes, kiváló munkát végzett állatorvosnak;

– 2066. április 25-én a szekszárdi I. Béla Gimnázium emlékülés keretében biológiai szaktantermét, halálának százéves évfordulója alkalmából, Tormay Béláról nevezte el.

Visszatekintve az elmondottakra, ismételten hangsúlyozzuk, hogy tudományágunk neves képviselőinek életét és munkásságát ismernünk kell, mert szakmáját csak az értheti igazán, aki annak történelmét is ismeri. Legyünk tehát büszkéek kiváló elődünkre, Tormay Bélára, Szekszárd szülőttére, legyünk gondolatainak továbbvivői, tevékenységének, emlékének hű őrzői.

Dr. Kováts Jenő

Egy helytörténész emlékezete

75 éves lenne Fancsovits György

Fancsovits György élete során Békés megyei középiskolai tanár és a honismereti szervezet vezetője, Baranya közművelődési és múzeumi szervezete munkatársa, az MTA Dunántúli Tudományos Intézete kutatója, a MNM Legújabb Kori Történelmi Múzeum osztályvezetője, több megye múzeumi szervezeteinek szakfelügyelője volt.

Szülővárosában, a debreceni Antalffy-féle könyvkereskedésben, apja munkahelyén ragadta meg a betűk világa, ott keltette fel örökre kíváncsiságát a képi és a tárgyi világ. Hétéves korától egyetemi diplomájának megszerzéséig Szeged volt az otthona. Az alföldi nagyvárosban töltötte ifjúságát, ott lett vízi cserkész és a Szegedi Ifjúsági Kis Kórus tagja, majd földrajz- tör-